

Kirjallisuutta

Tutkimus vatjan vokaalisoinnusta

PETRI LAUERMA *Vatjan vokaalisointu.* Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 214. Helsinki 1993. 301+3+7+6 numeroitua sivua ja 6+1+1 numeroimatonta painettua sivua. ISBN 951-9403-57-4.

Petri Lauerman väitöskirjan »Vatjan vokaalisointu» tavoitteena on vatjan kielen vokaalisointusysteemin rakenteen ja kehityksen selvittäminen. Vaikka vokaalisointua on jo F. J. Wiedemannista (1838) alkaen pidetty vanhana suomalais-ugrilaisena ja jopa uralilais-altailaisena yhteispiirteenä, on uralilaisessa kielitieteessä totuttu tyytymään erittäin karkeampiin yleistyksiin uralilaiskielten vokaalisointusääntöjen luonteesta ja domeeneista sekä havaintoon, etteivät yleiset säännöt aina moitteettomasti päde. Vasta viime vuosikymmeninä on herännyt kiinnostus vokaalisointua kohtaan, kun ilmiötä on alettu pitää tunnusmerkiteorian koetinkivenä ja kun sen poikkeukset ovat osoittautuneet lingvistisesti arvokkaiksi kuvauksen kohteiksi. Itämerensuomalaisella kielialueella ja varsinkin Suomessa tämä uudistunut kiinnostus näkyy parhaiten Kalevi Wiikin teoria- lähtöisissä tutkimuksissa, joissa osoitetaan, miten voidaan soveltaa tunnusmerkiteoriaa ja tiettyjä metodisia keksintöjä vokaalisoinnun ongelmiston ratkaisemiseen ensin uralilais-altailaisella kielialueella, myöhemmin keskitetysti yksityiskielissä, kuten etelävirossa ja vepsässä. Petri Lauerma puolestaan on havainnut Kalevi Wiikin tiettyjen teoreettisten näkökohtien olevan parhaita ja samalla tehokkaita vatjan kielenkin vokaalisoinnun selitysmalleja.

Lauerman kirjan luku I »Johdanto» sisältää paitsi tavoitteiden määrittelyn myös tunnusmerkisyyden teorian, vokaalisoinnun teorian ja vatjan vokaalisoinnun itämerensuomalaisen taustan esittelyn. Vatjan fonologian tutkijana myönnän Lauerman soveltaman ja Kalevi Wiikin määrittelemän teorian yleis-

piirteissään erittäin hyödylliseksi; sen olennaisimpana piirteenä voidaan pitää jo Russell Ultanilla esiintyvää ideaa vokaalisoinnun sekundaaristavuudesta. Kuitenkin täytyy todeta, ettei väitöskirjan kulmakivinä olevien teorioiden esityksistä eikä aikaisemmistakaan esityksistä selviä, käsitelläänkö vokaalisointua assimilaatiosääntönä, morfeemi- tai sanarakenteen ehtona vai pelkkänä historiallisten kehitysten aiheuttamana distributioilmionä.

Samoin ei ole selvä, millä perusteella täytyy päättää, kumpi parillisista vokaaleista on tunnusmerkitön ja kumpi tunnusmerkittömät vokaalit sijoittuvat formanttiavaruuden reuna-alueille ja tässäkin teoksessa usein *perifeeriseksi* kutsutut tunnusmerkittömät vokaalit sydänalueelle (vrt. s. 24 jossa kerrotaan, että *ä, ö, ü, e, i* ovat primaareja vokaaleja perifeerisempiä). Kuitenkin avovokaalien *a* ja *ä* formantin I korkeimmat luvut saattavat olla päinvastaisia eri kielissä ja jopa eri kielenkäyttäjillä; ehkä tämän vuoksi vaihtelee myös näiden vokaalien tunnusmerkisyys? Vokaalisoinnun sekundaaristavuuden ideasta hyöttyvät näyttävätkin välillä toimivan noidankehässä: ensin myönnetään, että vokaalisointu on sekundaaristanut jälkitaavujen vokaalit, ja kun ne kerran ovat jo tulleet sekundaaristetuiksi, päätetään, että opposition säilyttyä ne pysyvät sekundaarisena aina. Lauerman teoksen sivulla 57 esitettyssä kaaviossa 20 kuvataan vatjan harmonian assimilaatiosuhteita, ja kaavion perusteella voidaankin kysyä, eikö suunnaltaan poikkeukselliseksi jäävä assimilaatiosuhde $e > \epsilon$ ole kuitenkin syntynyt juuri suhteen $\ddot{a} > a$ tempauksen aiheuttamana sen jälkeen kun vatjassa alkuperäinen suhde $a > \ddot{a}$ tulkittiin vastakkaisensuuntaiseksi.

Johdannossa on esitetty myös mielenkiintoinen yleiskatsaus muiden itämerensuomalaisten kielten vokaalisysteemiin ja vokaalisointuehtoihin. Täytyy kuitenkin huomauttaa, että s. 33 mainitut lyydin ns. disharmoniset diftongit *üu, öu*,

äu eivät olekaan enää diftongeja: *u*:n asemesta niissä on lyydissä melkein frikatiivinen *w*. Diftongien takavokaalisten jälkikomponenttien konsonantisuminen lyydissä on ehkä vokaalisoinnun restauraatiota. Mutta pohjoisvepsässä *üu*, *öu*, *äu* ovat säilyneet disharmonisina diftongeina. Käsittämättömistä syistä on viron yleiskielen jälkitavujen vokaaliston kaavioon 9 (s. 37) ja liivin jälkitavujen vokaaliston kaavioon 10 (s. 40) lisätty *o*-vokaali, joka ei esiinny näiden kielten omaperäisten sanojen jälkitavuisia.

Luvussa II »Vatjan vokaalisointusysteemin pääpiirteet» Lauerma esittää näkemyksensä vatjan vokaalisysteemin ja vokaalisointusysteemin rakenteesta. Tässä luvussa tulevat parhaimmin näkyviin sekä vatjan vokaalisoinnun yleiset säännöt että niitä »pilaavien» poikkeusten lista, joka on muiden itämerensuomalaisten sointukielten taustaa vasten tarkasteltuna yllättävän pitkä (20 poikkeuksesta on 6 väittelijän ensimmäisenä havaitsemia). Samassa luvussa esitetään myös tekijän soveltamat vatjan aineiston tarkekirjoituksen yhtenäistämisen ja yksinkertaistamisperiaatteet. Osaan ei ole huomauttamista, mutta vatjan ja orkolaismurteiden lyhyiden geminaattojen ja pitkien geminaattojen merkitsemistä samalla tavalla on pidettävä odottamattomana ja epäonnistuneena ratkaisuna: näin yhdenmukaistuvat fonologisesti ja usein myös morfologisesti toisistaan poikkeavat muodot, kuten gen. *sukkā* 'sukan; sukaa' ja part. *sukkā* 'sukkaa'. Samasta syystä ei myöskään voida hyväksyä affrikaattafoneemien näennäisesti yksinkertaista kuvaamista konsonanttiyhtymiksi. On pelkkä onnellinen sattuma, ettei periaatteiden soveltaminen ole teoksessa tuottanut »neutraalistumistapauksia».

Kyseenalaisiksi jäävät kaaviot 14 ja 15 (s. 53), joissa pyöreät etuvokaalit ovat joutuneet pyöreiden takavokaalien välittömään naapuruuteen: jos tekijä onkin pitänyt tällaista esitysmuotoa havainnollisena, olisi vokaalit täytynyt esittää

luokittelevan taulukon muodossa; nyt voi vähätietoinen tai varomaton lukija pitää kaaviota vokaaliavaruuden luonnolliselle jaksottelulle perustavana.

Samalla sivulla vatjan ensimmäisen tavun vokaalijärjestelmästä puhuessaan Lauerma ei hyväksy Paul Aristen ja minun mielipidettä *j*-vokaalin foneemisuudesta. Lauerman mukaan »venäläislainoissakin *j*:n asema on pikemminkin vain allofoninen, mikäli tällaisia lainoja ylipäättensä tarkastellaan samassa tasossa vatjan muun sanaston kanssa». Olen valmis hyväksymään tämän lauseen *mikäli*-osan: tällaisia venäläislainoja voidaan mitä viisaimmin käsitellä sitaattilainoina erikseen. Toisaalta, kun vatjassa (paitsi Kattilan seudun ns. mäkeläismurteissa, joissa pitkä $\bar{e}$ on diftongiutunut samoin kuin muutkin puolisupeat vokaalit, vrt. $\bar{e} > \check{i}\bar{e}$, $\bar{o} > \check{u}\bar{o}$, $\bar{o} > \check{ü}\bar{o}$, $\bar{e} > \check{i}\bar{e}$) yksikään alkuperäinen vokaali ei ole muuttunut *j*:ksi, niin ani harvoissa venäläislainoissa esiintyvää *j*:ta ei voida tulkita jonkun vatjan tavanomaisen vokaalifoneemin harvinaiseksikaan allofoniksi; toisin sanoen, se on tulkittava *j*-foneemiksi.

Sivu 56 herättää kysymyksiä. Ensimmäiseksi vihjataan, että jälkitavujen harmoniaa rikkova *o* ei »käyttäyty neutraalivokaalien tavoin, kuten ovat oletta neet Bátorin (1981: 35) ja nähtävästi myös Setälä (1896b: 23), muttei myöskään harmonian määräävien sointuvokaalien tavoin». Tämän johdosta lukija jää kaipaamaan selvitystä, miten kukin tekijä määrittelee neutraalivokaalien ja sointuvokaalien käyttäytymisen: Lauerman ja Bátorin (sekä Setälän) mielipiteet saattavat poiketa toisistaan. Esitetystä ei juuri selväsanaisesti selviä, miten Lauerman mielestä sointuvokaalin ja neutraalivokaalin pitäisi käyttäytyä. Vaikuttaa näet siltä, että Lauerma esittää tässä tapauksessa sointuvokaalien käyttäytymiselle poikkeuksellisen ankarat vaatimukset: sointuvokaalin täytyy sekä assimiloida seuraavien tavujen ns. sointuvokaalit että ehdottomasti assimiloitua edellis(t)en tavu(je)n sointuvokaalien kans-

Kirjallisuutta

sa, tai, toisin sanoen, hän käsittelee *ö*-vokaalin defektiivisyyttä *o*:n ominaisuutena. Toiseksi sanotaan, että »joidenkin (ensi tavultaan *ei*-listen) *ä*-vartaloisten sanojen *o*-lliset monikot — — peilautuvat *ö*-harmoniaan rikkovasti *o*-llisiksi». Kun ajatellaan, ettei vastaavissa vatjan murteissa *ö*-harmoniaa oikein olekaan, voidaan ja pitääkin kysyä, millä tasolla tämän olemattoman *ö*-harmonian täytyy toimia voidakseen sitä peilautumalla rikkoa.

Luku III »Vatjan suffiksaalisen harmonian poikkeukset» on väitöskirjan pisin ja sisältää luvussa II listana esitettyjen poikkeusten yksityiskohtaisemman, johto-opillisista syistä poikkeuksellisten tapausten kohdalla myös tyhjentävän ja samalla etymologisen käsittelyn. Tämä tekee luvusta erittäin antoisan myös vatjan etymologioista kiinnostuneille. Tiettyissä, tosin vähäisissä *o*-suffiksaalisissa tapauksissa olisi vertailu myös viroon, etenkin rannikkoviroon, ollut jo täydellisyyden vuoksi hyödyksi, vaikka en olekaan näissä tapauksissa havainnut viron vaikutusta.

Samoin kuin s. 72 puhutaan takavokaalisiksi velaaristuneista *aCo*-tyyppisistä muodoista, kuten *šalko*, olisi vertailu eteläviron Võrun murteeseen ollut tarpeellista, kun »takavokaaliksi velaaristuminen» tapahtuu molemmissa palatalisoidun konsonantin jäljessä ja samoissa vartaloissakin, vrt. Võru *šalg*. Kyseessä saattaa olla hyvinkin vanha ilmiö, jonka olemus ja synty ei ole yksiselitteinen.

Teoksen luku IV »Vatjan sisäsoinnun poikkeukset» käsittelee vokaalisointuun mukautuneita yhdyssanoja ja sanaliittoja, deskriptiivis-onomatopoeettisia sanoja ja lainasanoja. Tämäkin luku on siis kiintoisa ja tärkeä myös etymologionnin kannalta. Tekijä on onnistunut huomattavasti täydentämään Seppo Suhosen esittämää lainalähtöisyyteen viittaavien vatjan äännepiirteiden listaa. Erittäin tärkeä on muista itämerensuomalaisista kielistä saatujen lainojen käsittely. Pidän kiintoisana tapaa, jolla tekijä on hyödyntänyt affektisuutta *ö*:n ja *ö-ö*-

kombinaation sisältävissä deskriptiivis-onomatopoeettisissa sanoissa. Toisaalta, venäläisten lainojen käsittelyyn on jäänyt kummallisia virheitä. Yllättävää on myös se, että Max Vasmerin venäjän kielen etymologista sanakirjaa ei ole käytetty lainkaan; tästä teoksestahan on olemassa sekä saksan- että venäjänkielinen laitos.

S. 163 vokaalisointua rappeuttavia lainasanoja käsitellessään Lauerma pitää tärkeänä tekijänä noin 2 000 hengen virolaista väestöä Länsi-Inkerissä. Samoin on vatjan ja viron suhteissa ollut tärkeä ja vatjalaisiakin työllistävänä ehkä tärkein virolainen Narvan kaupunki ja sen läheisyydessä sijaitseva Narva-Jõensuun (vatjaksi: *Pakari*) satama. Samasta syystä olisi kannattanut ottaa erikseen huomioon sellaiset lainasanojen virolaiset vastineet, jotka esiintyvät Viron Vaivaran pitäjässä.

S. 177 suomen ja vatjan (ja myös viron) verbivartalo *rehvi*- voi hyvinkin olla johdos substantiivista *rehvi* (vir. *rehv*).

S. 182 *seka*-vartalon yhteydessä esitetyt viron vastineet eivät ole havainnollisia; tässä tapauksessa sopisivat parhaiten *sekka* : *seas* : *seast*.

S. 184 mainitulle vatjan *koppeni*-sanalle olen v. 1957 kuullut vastineen inkeröisen Taatsoin kylässä; tosiasiaa kuultu muoto *koppəni* ~ *koppəni* ~ *koppəni* vaikuttaa pikemmin vatjalaiselta lainasanalta, vaikka muotoa *koppəni* ei olekaan vatjasta tallennettu.

S. 200 on *d'eda* 'isoisä' virheellisesti johdettu venäjän sanasta *djadja* 'setä'; oikea lähde on venäjän *ded* 'isoisä', gen. *deda*. S. 206 on *kalenkora*, *kalinkora*, *kalingora* jne. '(klootti)kangas' johdettu venäjän muodosta *kolenkor*; todennäköisempi lähtömuoto on venäjän *kalenkor*, johon palautuu myös viron *kalingur*. S. 209 on *pulemjotta* oikein johdettu venäjän sanasta *pulemēt*, (gen. *pulemēta*), mutta vatjan kuten venäjänkin sanan merkitys on 'konekivääri', ei 'ampua konekiväärillä'.

Vatjan *kañebja*, *kañevo*, *kañivo* jne. 'hamppu' (s. 200) on palautettu suoraan

venäläiseen *konop'la*-vartaloon (venäjäs-
tä on esitetty virheellinen *konopel'*-muo-
to). Kuitenkin vatjan *-bj*-yhtymä näyttää
osoittavan länsislaavilaisen tai vanhem-
paankin lähtömuotoon (vrt. tšekin *ko-
nopě*, slovakin *konope*, puolan *konop*,
npl. *konopie*, sorbin *konopje*), joissa ei
ole itä- ja eteläslaavilaista labiaalikon-
sonantin ja *j*:n yhtymissä tapahtunutta
l'-epenteesiä (vrt. myös serbokroaatin *kô-
noplja*, sloveenin *konóplja*). Toisaalta se-
kä vatjan *h* että *e ~ i* pakottavat olet-
tamaan muuta lähtökieltä, vrt. myös lii-
vin *kañip*, ersän *kañst*, mokšan *kañf*,
vuori- ja niittymarin *keñe*; itämarin *kñie*;
lätin *kañepes* 'hamppu; hampun siemen';
vatjan *kañebja*-muoto voi *bj*:n takia kui-
tenkin olla hybridimuoto.

Vaikka *blahosloveñna* (s. 204) onkin
saatu suoraan venäläisiltä, sanan *благос-
ловный* ääntämys osoittaa sen pohjois-
venäjässä kirkkoslaavilaiseksi sitaattilai-
naksi; ei kai vatjalaista sanaa voida pi-
tää minään muuna, kun jumalanpalve-
lukset Venäjän ortodoksisessa kirkossa
on aina pidetty kirkkoslaaviksi. Myös
susseda 'naapuri' (s. 214) on kiintoisa
siitä syystä, että ensimmäisen tavun *u*:ta
ei voida palauttaa nykyvenäjän *o*:hon,
vrt. *soséd*; lähtömuotona on eräässä
novgorodilaisessa tuohikirjeessäkin ta-
vattu muinaisvenäjän *сусѣдъ* 'naapuri',
vrt. myös kirkkoslaavin *сѣсѣдѣ*. S. 244
on *rătō ~ rătō ~ rătū* 'rivi, järjestys, ja-
kaus' palautettu venäjän *rjad*-sanaan.
Toisen tavun labiaalivokaali viittaa kui-
tenkin muinaisvenäjään, jossa redukoi-
tunut labiaalivokaali oli vielä säilynyt,
vrt. muinaisvenäjän *рядѣ*, kirkkoslaavin
рждѣ.

Vatjan (ja inkeroisen) *sakkeli ~ sakkeli*
li ~ sakkali 'haukka' (s. 201) on venä-
lälainaksi kummallinen kolmestakin
syystä: ensimmäisessä tavussa vastaa ve-
näjän *sokol*-sanana painollista *o*:ta *a*, toi-
sessa tavussa esiintyy *e ~ e ~ a*, varta-
lovokaalina toimii *i*.

S. 213 on *kuttšeri*, *kuttser*, *kuttseri*
jne. 'kuski' johdettu venäjän *kučer*-sa-
nasta. Tämä lähde on (t)tš:llisissäkin ta-
pauksissa kyseenalainen: *kučer* on venä-

jään lainattu saksasta ja Inkerinmaalla-
kin oli huomattava määrä saksalaista
isäntäväkeä. tš:lliset muodot näyttävät
palautuvan suoraan viroon, jossa *kutsar*
on virallinen, *kutser* murteellinen muoto
(molemmat ovat *i*-vartaloisia). Muissakin
tapauksissa saattaa *i*-vartaloisuus olla
viron vaikutusta, venäläislainassa olisi
odotuksenmukaista *a*-vartaloisuus.

Kyseenalaista on, onko vatjan sana
värpu 'varpunen' historiallisesti *oi-var-
talo (s. 248, vrt. myös s. 71–72). *Värpu*
voi olla balttilaislaina, jossa vartalossa
olikin *u*-vokaali, vrt. lätin *zvirbulis* 'var-
punen', liettuan *žvirblis*; substituution
*ir > *är tai **R > *är* mahdollisuudesta
balttilaislainoissa vrt. ims. *härkä, liet-
tuan *žirgas* 'hevonen', lätin *zirgs*.

S. 256 Lauerma uskoo, että »Nuuti-
nen (1989) on esittänyt *järvi*-sanalle hy-
vin luontevan balttilaisen originaalin»;
samaa uskoo »Suomen sanojen alkupe-
rä». Haluamatta kiistää Olli Nuutisen
esityksen uskottavuutta haluaisin muist-
uttaa, että tämän selityksen ns. virallisen
ensiesittäjä oli v. 1979 historioitsija
Enn Tarvel kirjoituksessaan »Järvamaa
alugsloost» (Keel ja Kirjandus 22 s.
315).

Varsinaisten kieliseikkojen ulkopuolel-
ta täytyy korjata s. 187 esitetty väite:
Daarja Lehti (o.s. Maritšev) ei ollut
Tsvetkovin veljesten sisar, vaan sedänty-
tär.

Luku V »Vatjan vokaalisointuun vai-
kuttaneita ääntenmuutoksia» lisää lu-
vussa III mainittujen poikkeusten jouk-
koon vielä muutamia ääntenmuutoksia.
Hyödyllinen on myös kaikkia äänten-
muutoksia esittelevä taulukko.

Luku VI »Tutkimustulosten kokoavaa
tarkastelua» ei ainoastaan kokoa tulok-
sia vaan antaa myös tilastotietoja ään-
tenmuutosten esiintymisestä eri-ikäisissä
teksteissä ja vertailevasti myös eri
murteissa. Huomattavin tulos on se, että
vokaalisointua rikkovien ryhmien suu-
resta määrästä huolimatta soinnun rap-
peutuminen on jäänyt vähäiseksi. Toi-
nen merkittävä tulos on se, että vaikka
sekä ulkoiset että sisäiset tekijät ovat

Kirjallisuutta

johtaneet *ō*-soinnun heikentymiseen sekä *ū*- ja *ä*-soinnun vahvistumiseen, vokaalisointua tukevat tendenssit ovat jääneet vähäisemmiksi kuin rappeuttavat. Huomiota herättää se väittelijän näkemys, jonka mukaan vatja on liukunut agglutiinivasta kielityypistä fusionaalissympoliseen suuntaan.

Kirjan liitteinä on esitetty paitsi vatjalaiskylien lyhenteet vain yhdestä kylästä merkittyjen inkerois-, suomalais- ja virolaislainojen luettelo, vain yhdestä kylästä merkittyjen venäläislainojen luettelo ja yleinen lainasanahakemisto (joka ei koske yhdessä kylässä esiintyviä lainoja).

Petri Lauerman teoksen vahvin puoli on systemaattinen ja erittäin yksityiskohtainen vatjan kielen vokaalisointua rappeuttavien seikkojen käsittely. Tästä syystä teoksesta on tullut laaja ja samalla myös vatjan etymologionnin kannalta tärkeä tutkimus. Myönteistä yleiskuvaa himmentää muutamissa tapauksissa venäjän lainasanojen virheellinen tulkinta. Varsinaista filologista puolta heikomaksi on jäänyt abstraktin teorian esitys, joka kuitenkin ei ole tässä tapauksessa vaikuttanut tutkimuksen tuloksiin. Tutkimuksen arvon ratkaiseekin sen vahvin puoli.

TIIT-REIN VIITSO

LÄHTEET

- BÁTORI, ISTVÁN 1981: Die finnischugrische Vokalharmonie – ein Rekonstruktionsversuch. – Osmo Ikola (toim.): Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum VI s. 34–39. Turku.
- NUUTINEN, OLLI 1989: *Järvi* – balttilainen lainasana. – *Virittäjä* 93 s. 497–503.
- SETÄLÄ, E. N. 1896b: Vatjan luennot kevätlukukaudella 1896. Muistiinmerkinnyt Matti Pennanen. Säilytteillä SKS:n käsikirjoitusarkistossa.

WIEDEMANN, F. J. 1838: Ueber die früheren Sitze der tschudischen Völker und ihre Sprachverwandschaft mit den Völkern Mittelhochasiens. Reval.